

5. Проблемы развития предприятий плодоовощной консервной отрасли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mirrabort.com/work/work_25948.html>.

УДК 351.3

Давидова І.О., канд. екон. наук, доц. (ХДУХТ, Харків)

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ В ПЕРІОД ПОСТКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ

У статті надається аналіз трансформації неформальної зайнятості в посткризовий період, а також розглянуто теоретичні аспекти функціонування неформальної зайнятості.

Ключові слова: *неформальна зайнятість, неформальний сектор економіки, ринок праці.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. В умовах посткризового розвитку і завершення здебільшого інституційних трансформацій в економіці зростає роль трудового фактора в забезпеченні економічного зростання. Однією з ключових стає проблема раціонального використання наявного трудового потенціалу, у тому числі в умовах існування неформальної зайнятості. Ця проблема ускладнюється демографічними факторами, які зумовлюють скорочення чисельності потенційної робочої сили. Адаптація ринку праці до змінених умов відбувалася за рахунок недовикористання трудового потенціалу та різкого зниження оплати праці, погіршення економічного і правового становища найманих працівників.

Тема ринку праці опрацьована в зарубіжній та вітчизняній літературі. У формуванні концепції зайнятості особливу роль відіграли роботи пострадянських досліджувачів, в яких зроблено аналіз особливостей ринку праці. Це роботи: Р.І. Капелюшнікова, Р.М. Нурєва, О.М. Олейника, В.М. Полтеровича, В.Л. Тамбовцева, А.Є. Шастітко та ін.

Однак проблеми ринку праці та зайнятості в неформальному секторі не досліджені на теоретичному рівні, та, як наслідок, не мають свого логічного завершення у вирішенні прикладних завдань.

За вказаних умов метою статті є характеристика неформальної зайнятості, а також тих факторів, які можуть здійснити вплив на посткризову трансформацію неформальної зайнятості.

Широкомасштабна незареєстрована зайнятість нині є основною причиною перевищення витрат населення над його доходами, але разом з тим вирішальним компенсатором негараздів трансформаційних процесів та засобом економічного виживання для найменш підготованих до ринкових процесів. Одночасно незареєстрований сектор став важливою формою адаптації до нових відносин для більшості населення, а також – засобом вертикальної мобільності. Слід зазначити, що в цій адаптації позитивну роль відіграли і переваги високого

освітнього рівня, отриманого у спадок з минулого: завдяки освіті людина розширює свої можливості самостійно знаходити нові й нестандартні шляхи адаптації до змін в умовах буття. Недостатня законодавча урегульованість у часи переходу до ринкових відносин розширила можливості для економічної діяльності в незареєстрованому секторі [1]. На початковій стадії конкуренція в цьому секторі була низькою, і це давало можливість одержувати доходи, вищі за ті, які приносила зареєстрована діяльність.

До неадекватного взаємного переплітання на українському ринку праці – регульованого або відкритого та нерегульованого або тіньового – його секторів призвела непослідовність реформ, у тому числі у сфері соціально-трудових відносин. Проявом такого явища і стала неформальна зайнятість. За експертними оцінками, в додаткову трудову діяльність залучено до 22% економічно активного населення країни. При цьому наявність додаткової трудової діяльності може бути характерна й для найбільш конкурентноздатних та мобільних робітників. Узагальнений портрет такого робітника – вища освіта, середній та молодий вік, достатній досвід роботи, мешкання у великому місті. Як правило, така зайнятість потребує меншої або такої ж кваліфікації, як і на основному робочому місці.

Таблиця 1 – Населення, зайняте в неформальному секторі економіки, за рівнем освіти у 2010 р. [5]

	Усього, тис. осіб	У тому числі за рівнем освіти, у відсотках					
		Повна вища	Базова вища	Неповна загальна середня	Повна загальна середня	Базова загальна середня, загальна середня	Початкова загальна середня або ті, хто не має освіти
Усе населення	4649,2	6,7	0,7	12,6	60,2	17,0	1,9

Одним з дискусійних моментів, пов'язаних з роллю неформального сектору, є вплив неформальної зайнятості на якість трудового потенціалу [4], причому на сучасному етапі економічного розвитку ця проблема є особливо актуальною. Безробіття, вимушена неповна зайнятість, заробітна плата, що не забезпечує прожиткового мінімуму, правова незахищеність працівників, зниження ступеня залученості до складу робочої сили негативно позначилися на якості трудового потенціалу. Неформальна зайнятість, з одного боку, сприяє входженню населення до складу робочої сили, виступаючи альтернативою безробіттю та економічній неактивності, підвищує мобільність робочої сили, стримує падіння рівня життя. З другого – нерегулярний характер зайнятості, правова незахищеність, широке поширення правопорушень (таких, як відхід від оподаткування, робота без ліцензії тощо) негативно впливають на трудовий менталітет неформально зайнятих. Неформальний сектор, що забезпечував в період кризо-

вого розвитку економіки порівняно високий рівень доходів, стимулював так званий внутрішній «відплив інтелекту», тобто відплив кваліфікованої робочої сили з формального сектору економіки у сфери діяльності, де не потрібен високий рівень професійної підготовки (роздрібна торгівля, послуги населенню з будівництва, ремонту, пошиву, приватні перевезення, послуги з ведення домашнього господарства тощо). Це негативно позначилося як на становищі галузей, що зазнають «відплив інтелекту», так і на професійно-кваліфікаційному рівні неформально зайнятих. Слід зазначити, що рівень освіти безробітних та економічно неактивного населення істотно нижчий ніж зайнятих в економіці, і має тенденцію до подальшого зниження, що є відображенням тенденції до скорочення попиту на некваліфіковану працю і підвищення попиту на робочу силу більш високої кваліфікації.

Під час аналізу неформальної зайнятості чітко простежується закономірність – чим нижчий рівень освіти, тим вищий рівень неформальної зайнятості (від 7,4% неформально зайнятих серед осіб з вищою освітою до 30,5% серед осіб з початковою загальною або осіб без освіти) (таблиця 1). При цьому наявність професійної освіти забезпечує більшу ймовірність зайнятості в офіційній економіці. Так, рівень неформальної зайнятості серед осіб з початковою професійною освітою нижчий, ніж серед осіб з повною загальною середньою (12,6% проти 60,2%). Частка осіб з вищою освітою у структурі неформального сектору більш ніж в два рази нижча за середню в економіці в цілому; частка осіб з початковою загальною освітою і тих, хто не має освіти, у 3 рази вище. Крім того, у багатьох випадках професійна підготовка осіб із закінченою середньою професійною освітою може бути вищою, ніж в осіб з незакінченою вищою.

Розвиток самостійної зайнятості відбувався в основному за рахунок активізації трудових ресурсів в неформальному секторі економіки. Чисельність зайнятих в цьому секторі в 2010 р. становила 4,65 млн осіб, або 22,9% від зайнятого населення (таблиця 2).

Слід зауважити, що, починаючи з 1999 р., визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки здійснюється відповідно до методики визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки України, затвердженої наказом Держкомстату України від 29.2.2000 р №73. Методика розроблена на основі положень резолюції щодо статистики зайнятості в неформальному секторі, прийнятої на 15-й міжнародній конференції статистики праці в 1993 р.

За національною методологією, до зайнятих у неформальному секторі вносяться особи, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за чисельністю працюючих належать до сектору домашніх господарств.

Віднесення підприємств до неформального сектору має відповідати таким критеріям: ринкова спрямованість; обмежена кількість працівників; відсутність державної реєстрації підприємницької діяльності [3, с. 31]. З урахуванням національних особливостей поширення неформальних трудових відносин, критерії визначення кількості зайнятих у цьому секторі розширені за рахунок внесення осіб, які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі, тобто без укладення офіційного трудового договору, що надає їм мінімальні соціальні гарантії відповідно до законодавства.

Таблиця 2 – Населення, зайняте в неформальному секторі економіки у 2010 р. [5]

	Зайняте населення в неформальному секторі економіки		У тому числі			
			ті, хто працює за наймом		ті, хто працює не за наймом	
	Усього, тис. осіб	У відсотках до загальної кількості зайнятих	Усього, тис. осіб	У відсотках до загальної кількості зайнятих відповідного статусу	Усього, тис. осіб	У відсотках до загальної кількості зайнятих відповідного статусу
Усе населення	4 649,2	22,9	1600,2	9,7	3049,0	79,6
Жінки	2165,3	21,7	526,1	6,6	1639,2	84,1
Чоловіки	2483,9	24,1	1074,1	12,8	1409,8	74,9
Міське населення	1564,0	11,3	1082,2	8,6	481,8	41,7
Сільське населення	3085,2	47,7	518,0	13,6	2567,2	95,9

В Україні внаслідок поширення зайнятості в особистих селянських господарствах сільськогосподарське виробництво залишається переважаючим видом діяльності неформального сектору економіки з чисельністю зайнятих близько 3085 тис. осіб (за даними 2010 р). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення у цьому секторі є: торгівля, будівництво, транспорт та зв'язок (рисунк 1). Жінки становлять 46% від загальної чисельності зайнятих у неформальному секторі, міське населення – 31%.

Вторинна неформальна зайнятість впливає на розвиток економіки країни суперечливо. З одного боку, не викликає сумнівів її позитивна роль у вирішенні проблем матеріальної забезпеченості найбільш активних груп працівників, їхньої адаптації до мінливих умов життєдіяльності та зміцнення соціально-трудових позицій у суспільстві. З другого боку, значні масштаби неформального сектору свідчать про низьку конкурентоспроможність легальних роботодавців та недостатню ефективність використання робочої сили в межах формальної зайнятості. Неформальна діяльність, що здійснюється безпосередньо на робочому місці, знижує керованість штатом, негативно позначається на основному виробництві. Крім того, треба брати до уваги, що вторинна зайнятість для більшості працівників потребує наднормативних витрат часу, фізичних та інтелектуальних сил, що не може не впливати на їхній рівень працездатності та продуктивності праці на основному місці роботи.

Щодо неформальної зайнятості, то її існування можна пояснити виходячи з декількох причин. Так, В. Льюїс вважає, що неформальна зайнятість виникає в ситуації, коли просто немає достатнього попиту на працю, а існує можливість для тих, хто згоден працювати за мінімальну заробітну плату, необхідну для забезпечення прожиткового мінімуму.

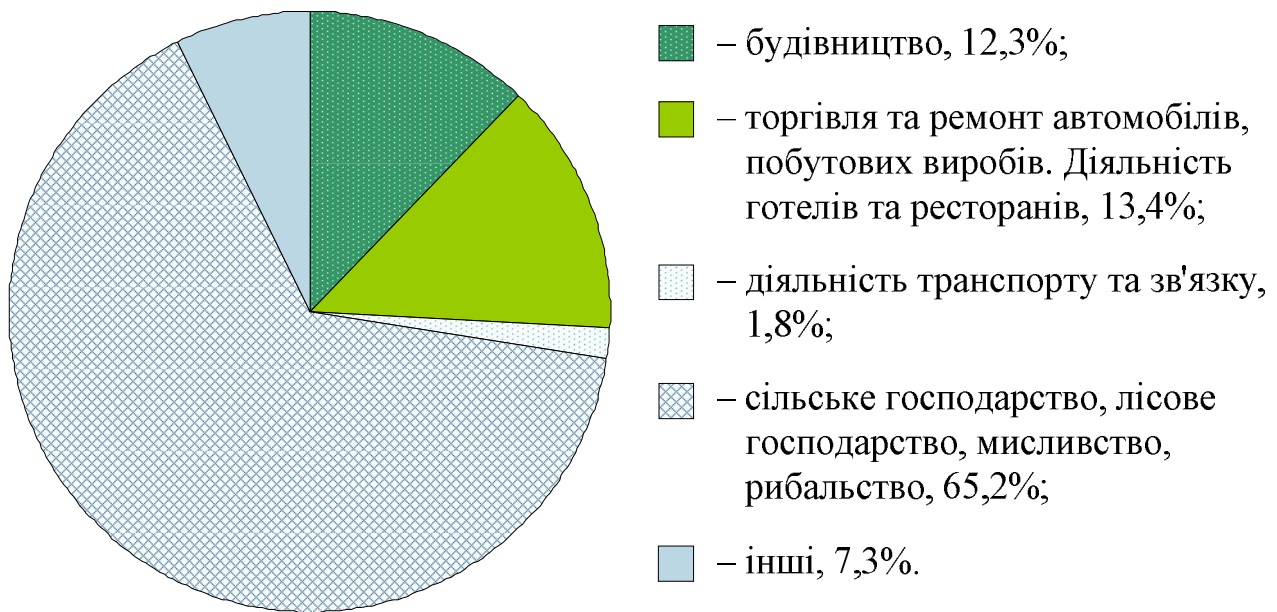

Рисунок 1 – Зайнятість в неформальному секторі економіки за видами економічної діяльності [5]

Надлишкова робоча сила виживає завдяки працевлаштуванню, пов'язаному з тимчасовою діяльністю і низькопродуктивною ненайманою робочою силою. Згідно теорії В. Льюїса, по мірі зростання доходу на душу населення відбувається скорочення ненайманої робочої сили та неоплачуваних працівників сімейних господарств. Із нагромадженням капіталу попит на найману робочу силу зростає, а не повністю зайнята некваліфікована робоча сила поглинається підприємствами повної зайнятості [7]. М. Тодаро представляє другу теорію неформальної зайнятості, виходячи із взаємозв'язків між зайнятістю в міському та сільськогосподарському секторі [8]. Наймане працевлаштування в міському сучасному секторі забезпечує набагато вищі доходи, ніж у сільських районах, навіть якщо зробити допуск на різницю щодо вартості життя. Ці відмінності в заробітній платі є причиною міграції із сіл до міст, де мігранти деякий час проводять в умовах неповної зайнятості, доки їм не знайдеться робота в сучасному формальному секторі. Будь-яка спроба скоротити міську неповну зайнятість (зокрема, шляхом створення більшої кількості робочих місць у сучасному секторі), не вирішить проблему, оскільки вона зробить міграцію в урбанізовані регіони більш привабливою. Кількість не повністю зайнятих як частка міської робочої сили скоротиться лише за рахунок різниці в доходах між міським та сільським населенням.

Концепція неформальної зайнятості в подальшому була значно замінена концепцією неформального сектору [2]. Останній найчастіше визначається як низка фірм (у тому числі власних фірм приватних підприємців, які не працюють за наймом), що функціонують за межами системи державних пільг та регулювання. Але, як показує дослідження Міжнародного бюро праці (МБП), на неформальний сектор домінуючий вплив справляє не недостатня зайнятість, а швидше хоча й малі, але продуктивні фірми, що постачають товари та послуги першої необхідності. Економіка за умов існування неформального сектору стає

«дуалістичною», із чітким розмежуванням неформальної діяльності (незначної за обсягом, нерегульованої) та формальної діяльності. Можна також поширити цей дуалізм з пропозиції на попит, показуючи, що формальний та неформальний сектори обслуговують відповідно бідних та заможних споживачів. Сам неформальний сектор не є однорідним, він може бути диференційований як неформальний сектор «легкого проникнення» та неформальний сектор «верхнього ряду». Працівники неформального сектору «легкого проникнення» подібні до неповністю зайнятих і шукають кращих робочих місць у формальному секторі. Працівники неформального сектору «верхнього ряду» надають перевагу своїй роботі, а не місцям у формальному секторі. Вони можуть навіть пройти навчання у формальному секторі, перед тим як розпочати свою справу у неформальному секторі. Існують також думки щодо важливості функціонування неформального сектору соціальної структури ринків робочої сили [9].

На нашу думку, існування неформальної зайнятості в посткризовий період пов'язано насамперед з низьким рівнем доходу, а також значним розшаруванням суспільства, коли певні групи населення не можуть бути повноцінними споживачами формального сектору економіки.

Однак у своєму нинішньому вигляді незареєстрований сектор не здатен виконувати функції довготермінового соціального амортизатора. Основна причина полягає в його можливій криміналізації, скороченні частки індивідуального та дрібного виробництва, у домінуванні торгово-посередницької діяльності. Усе це не тільки істотно звужує можливості розвитку неформальної зайнятості, а й блокує процеси становлення функціональної доповнюваності формального і неформального сектору ринку праці, які і є запорукою його збалансованості.

Висновки. Аби стати стабільним сектором економіки (наприклад, як субпідрядника великих фірм у легальному виробництві), неформальному сектору потрібні хоча б мінімум стабільності та підтримка від влади. Характерною рисою для України є також відсутність чіткої межі, що відокремлює офіційний сектор від неофіційного. Неформальна зайнятість, що існує переважно у вигляді мікропідприємств, без їхнього входження в систему потужних виробничих кластерів, спричиняє відтворення архаїчних та технологічно відсталих форм виробництва. Неформальний сектор перетворюється в замкнений сегмент ринку праці, де відтворюється низькоефективна зайнятість та низька якість трудового потенціалу. Особам, зайнятим в неформальному секторі, стає все складніше вийти за його межі.

Список літератури

1. Занятость и рынок труда: новые реалии, национальные приоритеты, перспективы / Под ред. Л. Чижовой. – М.: Наука, 1998.
2. Неформальная экономика. Россия и мир / Под ред. Т. Шанина. – М.: Логос, 1999.
3. Методологічні та прикладні аспекти праці та соціальної політики / За ред. Т.М. Кір'ян. – К., 2008. – 384 с.
4. Синдяшина Е. Занятость в неформальном секторе экономики / Е. Синдяшина // Экономист. – 1998. – № 6. – С. 51-58.

5. Населення, зайняте у неформальному секторі економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ukrstat.gov.ua/>>.
6. Lewis J.P. Quiet Crisis in India / J.P. Lewis. – Washington, 1962.
7. Harris J.R. Migration, Unemployment and Development: A Two Sector Analysis / J.R Harris, M.P. Todaro // American Economic Review. – 1970. – 60 (March). – P. 126-142.
8. Kannapan S. Studies of Urban Labour market behaviour in developing areas / S. Kannapan. – Geneva: International Institute for Labour Studies (Switzerland), 1980. – 234 p.

УДК 631.158:331.522.4.001.76

Клокар О.О., канд. екон. наук, доц. (БНАУ, Біла Церква)

УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОЇ СФЕРИ

У статті розглянуто фази та ефективність розвитку соціально-економічного механізму трудового потенціалу аграрної сфери, визначено провідні заходи щодо його поліпшення. Це забезпечить підвищення зацікавленості селян у результатах своєї праці.

Ключові слова: *трудоий потенціал, аграрний сектор економіки, погодинна система оплати праці, соціальна інфраструктура.*

Підвищення зайнятості та конкурентоспроможності робочої сили в аграрному секторі економіки, поліпшення демографічної ситуації на селі й ефективний розвиток галузі в цілому можливі лише за умови налагодження дієвого соціально-економічного механізму формування трудового потенціалу аграрної сфери. Проте незважаючи на створені законодавчі умови щодо кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств (визначення мінімального розміру заробітної плати, умов отримання іпотеки на житло, забезпечення робочими місцями окремих категорій спеціалістів тощо), вони реалізуються не повністю.

Крім цього, домінування тяжкої, не кваліфікованої та не престижної праці в аграрному секторі, низький рівень розвитку сільської соціальної інфраструктури (відсутність будинків культури, клубів, дитячих садків та ін.) формує негативне ставлення, особливо молоді до роботи в агросфері. Тому актуальним питанням на сучасному етапі розвитку сільського господарства є визначення та реалізація основних засад розвитку трудових ресурсів аграрного сектору економіки.

Дослідженням вищенаведеної проблеми займалися такі науковці: О. Кондратюк, М. Коротєєв, А. Куцмида, О. Плотник, О. Мартинюк, В. Проскуров тощо [1-6]. Вчені сформулювали основні засади щодо дослідження ефективності формування трудового потенціалу агросфери. Проте проблема якості їх відтворення в контексті трансформації соціально-економічних відносин в Україні розроблена ними недостатньо.